

Iwona Imańska Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: Iwona.Imanska@umk.pl**K**

księgozbiór toruńskiego pastora Krzysztofa Henryka Andrzeja Gereta. Na podstawie katalogów aukcyjnych z lat 1764–1768

Prof. dr hab. Iwona Imańska jest pracownikiem naukowym Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zajmuje się ruchem wydawniczo-księgarskim w Polsce XVIII wieku, kolekcjonerstwem książek oraz prywatnymi bibliotekami w Prusach Królewskich w czasach nowożytnych. Do ważniejszych publikacji należą: *Toruńskie aukcje książek w XVIII wieku* (Toruń 2007); *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku* (Toruń 1993); *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich* (Toruń 2000) oraz *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)* (Toruń 2013). Autorka jest członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

Słowa kluczowe: Krzysztof Henryk Andrzej Geret, Toruń, aukcje książek, katalogi aukcyjne, proveniencja

Streszczenie. Księgozbiór toruńskiego pastora Krzysztofa Henryka Andrzeja Gereta to największa biblioteka prywatna zgromadzona przez toruńskich kolekcjonerów w okresie staropolskim. Po śmierci pastora biblioteka została rozproszona w trakcie trzech licytacji, które odbyły się w Toruniu w latach: 1764, 1765 i 1768. W artykule zawarta została krótka prezentacja tej biblioteki na podstawie katalogów aukcyjnych, które obecnie w komplecie przechowywane są w zbiorach Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz i są dostępne on-line.

Księgozbiór zdominowały prace tematycznie bliskie zainteresowaniom zawodowym Gereta, tj. publikacje o treści religijnej, na które przeznaczono trzecią aukcję. Przeważała w tym wypadku książka protestancka z przewagą luteranckiej, ale inne wyznania też były reprezentowane. Poza tym pastor posiadał w sporym wyborze książki o bardzo różnej tematyce, w tym dzieła z zakresu prawa, historii, filologii i filozofii, a także publikacje o treści medycznej. Katalogi rejestrują w sumie 15 174 woluminy, jednak tytułów zgromadził pastor znacznie więcej, gdyż niektóre tomy zawierały czasami nawet po kilkaset drobnych druków, dokumentujących ówczesne życie religijne, społeczne i polityczne. Tak pokaźny zbiór drobnych objętościowo publikacji wyróżniał księgozbiór Gereta spośród innych znanych nam z zawartości dużych bibliotek prywatnych XVIII stulecia.

Krzysztofowi Henrykowi Andrzejowi Geretowi (1686–1757), żyjącemu w pierwszej połowie XVIII w., seniorowi duchowieństwa toruńskiego, jako kolekcjonerowi książek i właścicielowi biblioteki poświęciłam jeden artykuł zamieszczony właśnie na łamach „Folia Toruniensia” w 2013 r.¹ Na podstawie zachowanych książek z biblioteki pastora, przechowywanych w zasobach starych druków Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, wskazałam w nim na pewne cechy jego kolekcjonerstwa: na sposoby zbierania księgozbioru, na jego zwyczaje czytelnicze i stosunek do książek. Do niedawna biblioteka Gereta znana była jedynie we fragmentach. Książkami z jego księgozbioru, łatwo rozpoznawalnymi dzięki ekslibrisowi naklejonemu na wewnętrznej stronie okładki, ewentualnie podpisowi umieszczanemu na kartach tytułowych, cieszy się obecnie wiele polskich i europejskich książnic.

Biblioteka Gereta już od dawna uważana jest za „najzasobniejszą bibliotekę prywatną, jaka znajdowała się kiedykolwiek w Toruniu za czasów dawnej Rzeczypospolitej”². Księgozbiór pastora odziedziczył jego syn Samuel Luther, ale zbiorów w całości nie przejął (najwyżej pojedyncze egzemplarze), prawdopodobnie już w tym czasie miał własną kolekcję książek i czasopism³. Dlatego zdecydował się ją sprzedać, korzystając z popularnej już wówczas w Toruniu publicznej licytacji. Na sprzedaż tak dużego księgozbioru potrzeba było trzech aukcji, które odbyły się w Toruniu w latach 1764–1768. Zgodnie z ówczesnym regulaminem aukcji książek organizowanych w mieście, do obowiązków przeprowadzających licytację należało opublikowanie katalogu⁴. I rzeczywiście, za każdym razem w przypadku tych licytacji odpowiedni katalog był publikowany, o czym świadczyły anonse prasowe zamieszczone na łamach miejscowego periodyku „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”⁵. Jednak do niedawna trudno było szukać śladów po katalogach. Wydawało się to nieco zaskakujące, gdyż na podstawie wzmianek w anonsach i innych źródłach można wywnioskować, że były to druki obszerne, liczące nie mniej niż dwieście stron każdy. Z doświadczeń wynikało, że właśnie takich katalogów z dawnych czasów zachowało się najwięcej, a najczęściej ginęły publikacje drobne. Poza tym organizatorzy aukcji starali się, aby przyciągnęła ona jak najwięcej uczestników, dlatego w katalogi można było się zaopatrzyć poza Toruniem w Gdańsku, w Warszawie i we Wrocławiu⁶. Sądzić należy, że nakład tych druków musiał być spory. Wprawdzie nie znamy dokładnej wysokości nakładów katalogów aukcji książek przeprowadzanych w Toruniu, ale wiemy, że w Gdańsku było to od 300 do 400 egzemplarzy⁷ i przypuszczalnie w takiej wysokości wytło-

¹ I. Imańska, *Książnica Kopernikańska a kolekcjonerstwo w dawnym Toruniu. Na przykładzie książek z biblioteki pastora Krzysztofa Henryka Andrzeja Gereta*, Folia Toruniensia, t. 13: 2013, s. 29–43.

² Tak ją ocenił Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 119.

³ S. L. Geret zebrał dość okazałą bibliotekę, która w 1798 r. została sprzedana na aukcji. Wydrukowany z tej okazji katalog nie zachował się, ale wiemy, że składał się z dwóch części o łącznej objętości około 300 stron, co sugeruje, że był to zbiór kilkutyśięczny. Por. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 17, Kraków 1899, s. 109.

⁴ B. Serczykowska, *Pierwszy stały regulamin aukcji książek w Toruniu z 1718 roku*, Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu, 1966, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 18, Nauka o Książce 4, s. 27.

⁵ Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen 1764, z. 1 VI, s. 174–175; 1765, z. 17 V, s. 160 i 1768, z. 7 V, s. 152.

⁶ Ibidem.

⁷ I. Imańska, *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)*, Toruń 2013, s. 219–220.

czony zostały również interesujące nas katalogi, trafiając dzięki temu do zbiorów niejednego kolekcjonera. W każdym razie katalogów z aukcji biblioteki Gereta nie znajdujemy obecnie w zasobach żadnej polskiej biblioteki. Spisy te z dwóch pierwszych licytacji rejestruje katalog on-line Biblioteki Państwowej w Moskwie⁸. Do niedawna nie było po nich śladu także w zbiorach niemieckich i głównych europejskich bibliotek⁹. Ostatnio sytuacja się zmieniła i wszystkie trzy części odnalazły się w Bibliotece Państwowej w Berlinie – Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz), do tego są dostępne on-line¹⁰. Należały one niegdyś do Johanna Carla Conrada Oelrichsa, o czym świadczy stempel o treści „Bibliotheca Oelrichsiana” zamieszczony na odwrocie karty tytułowej katalogu z pierwszej aukcji.

Żyjący w latach 1722–1798 Oelrichs to niemiecki erudyta o szerokich zainteresowaniach humanistycznych, prawnik z wykształcenia. Był wydawcą źródeł historycznych, badaczem historii piśmiennictwa, autorem wielu prac bibliograficznych i katalogowych, a także znawcą dziejów książki¹¹. Zgromadził bogaty księgozbiór, który po jego śmierci został rozdzielony między trzy bliskie mu instytucje: biblioteki gimnazjalne w Berlinie i w Szczecinie oraz bibliotekę uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą. Pozostała część została sprzedana na aukcji przeprowadzonej w Berlinie w 1800 r. Interesujące nas katalogi aukcyjne trafiły prawdopodobnie do Berlina wraz ze zbiorem ponad 900 innych drukowanych katalogów bibliotecznych i aukcyjnych. Tę część swego księgozbioru Oelrichs określał mianem „bibliotheca bibliothecarum”. Biblioteka Joachimsthalsche Gymnasium w Berlinie została częściowo zniszczona i rozproszona w czasie II wojny światowej, a ocalałe fragmenty włączono do dzisiejszej Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz¹².

Zanim przejdę do dokładniejszego przedstawienia zawartości książkowej kolekcji pastora, kilka uwag o samych katalogach. Formą zewnętrzną nie różnią

⁸ Ich sygnatury to: H. 161/96 i H. 161/84.

⁹ Wskazuje na to bibliografia katalogów bibliotecznych sporządzana od kilkunastu lat przez G. Loha, *Verzeichnis der Kataloge von Buchauktionen und Privatbibliotheken aus dem deutschsprachigen Raum*, Tl. 1–7, Leipzig 1995–2014, który w części 3 (1761–1780, Leipzig 2002), s. 71 odnotował tylko trzecią licytację biblioteki Gereta, z 1768 r., a zrobił to na podstawie katalogu z aukcji książek Johanna Boecklera, która odbyła się w Hamburgu w 1806 r. Sugerując się tym źródłem, Loh jako właściciela biblioteki podał syna pastora, Samuela Luthera Gereta.

¹⁰ [Ch. H. A. Geret], *Catalogus librorum incompactorum ex omni artium genere, Thoruni d. 18 [rz.] Junii 1764 [rz.] in aedibus Geretianis auctoris lege parata pecunia vendendorum*, b.m.dr. [1764]; [Ch. H. A. Geret], *Bibliothecae viri dum viveret summe Reverendi Amplissimi Doctissimique Christoph. Henr. Andr. Geret S.R.M. Boruss. in consistorio Sambiensis et Seren. March. Brandenb. Onold. a consiliis Ecclesiasticis Rev. Ministerii I. A. C quod Thoruni est Senioris et Eccles. Pastoris Longe Meritissimi. Pars complectens libros philolog., philos., historicos et juridicos Thoruni d. 3 [rz.] Junii 1765 [rz.] in aedibus Geretianis auctoris lege parata pecunia vendendos*, Gedani Literis Schreiberianis, [1765] i [Ch. H. A. Geret], *Bibliothecae viri dum viveret summe Reverendi Amplissimi Doctissimique Christoph. Henr. Andr. Geret S.R.M. Boruss. in consistorio Sambiensis et Seren. March. Brandenb. Onold. a consiliis Ecclesiasticis Rev. Ministerii I. A. C quod Thoruni est Senioris et Eccles. Pastoris Longe Meritissimi. Pars reliqua complectens libros ad sanctiores disciplinas pertinentes cum appendice medicor. et miscellaneor Thoruni d. 30 [rz.] Maji 1765 [rz.] in aedibus Geretianis auctoris lege parata pecunia vendendos*, Gedani Literis Schreiberianis, [1768]. Dostępne są pod następującymi adresami: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000ECB400000000>; <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB00015B4900010000> i <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB00015B4900020000>. Udostępnione egzemplarze mają zamienione karty tytułowe w wypadku drugiej i trzeciej aukcji.

¹¹ A. Migoń, *W kręgu bibliologii XVIII w. Johann Carl Conrad Oelrichs (1722–1798). Jego prace bibliologiczne i księgozbiór*, Roczniki Biblioteczne R. 27: 1983, s. 159, 163.

¹² Ibidem, s. 182.

się od większości katalogów aukcyjnych drukowanych wówczas w miastach Polski Północnej. Są to okazałe druki w formacie *octavo*, pierwszy o objętości 280 stron, drugi ma 242 strony, a trzeci jest najobszerniejszy i liczy aż 742 strony. Podobnie jak w innych tego typu publikacjach, nie zawierają ilustracji, strona graficzna ogranicza się jedynie do drobnych ozdobników, które zaczynają i kończą spisy. Z reguły katalogi aukcyjne były produktami miejscowych tłoczni. W tym przypadku nie do końca tak było. Na kartach tytułowych katalogów rejestrujących druki wystawione na drugą i trzecią licytację widnieje następująca informacja: *Gedani, Literis Schreiberianis*. W przypadku katalogu z 1764 r. adres wydawniczy nie został ujawniony. Być może ten spis wyszedł spod pras oficyny toruńskiej, którą władze miasta w 1762 r. wydzierżawiły Pawłowi Markowi Bergmannowi. Jedną z prawdopodobnych przyczyn powierzenia druku drugiego tomu katalogu bardziej doświadczonemu drukarzowi, jakim był Tomasz Jan Schreiber z Gdańska, mógł być pośpiech w jego realizacji i większe doświadczenie w wykonywaniu takich zadań. Dwie pierwsze aukcje dzielił tylko rok. Katalogi powstałe w Gdańsku mają spójne karty tytułowe: początek został zredagowany tak samo, różni je druga część, w której zamieszczono informacje o asortymencie aukcyjnym i dacie rozpoczęcia licytacji.

Katalogi przygotowane na licytację pogeretowskiego księgozbioru różni od innych spisów aukcyjnych, publikowanych dla aukcji książek organizowanych w Toruniu, jeszcze jedna rzecz. Otóż układ każdego katalogu jest inny. Sądzę, że o tym zdecydował ogrom materiału, z jakim musieli się zmierzyć organizatorzy wyprzedaży. W większości znanych nam toruńskich katalogach aukcyjnych przyjmowano najprostszy podział według formatów. Tym razem mamy do czynienia z podziałem licytowanego zasobu bibliotecznego według kryterium formalno-treściowego. Na pierwszą aukcję przygotowane zostały książki nieoprawne różnej treści, które spisane zostały formatami. W posiadaniu Gereta była okazała grupa drobnych tekstów, różnego rodzaju dysertacji, które nie zostały oprawione, pozostając w postaci fascykułów. Większość z nich była wielkości czwórki, dlatego w tym formacie dodatkowo wyodrębniono dziewięć grup tematycznych. Na drugą i trzecią licytację zdecydowano się wystawić książki w zależności od ich treści. W wypadku aukcji z 1765 r. były to dzieła z zakresu filologii, filozofii, historii oraz prawa i takie też przyjęto pierwsze kryterium ich podziału, a w obrębie grup tematycznych – różniły się formatami. Ostatnia licytacja obejmowała wydawnictwa przede wszystkim z jednej dziedziny, stanowiącej trzon księgozbioru toruńskiego pastora, zawierając prace z szeroko rozumianej religii. Tu podstawowe kryterium podziału ponownie stanowił format, ale w obrębie każdego formatu książki uszeregowano w kilkanaście grup tematycznych. Ich liczba była różna, dostosowana do potrzeb. Po książkach teologicznych na 30 stronach spisano jeszcze wydawnictwa z zakresu medycyny, książki pominięte z różnych zakresów tematycznych, kilkanaście druków nieoprawnych, 37 miedziorytów i krótki załącznik (*Addendi*) rejestrujący 14 pozycji.

Dla potencjalnych uczestników aukcji książek, przeglądających ich katalogi przy identyfikacji wybranych pozycji, ważne znaczenie mają dane z tytułatury. W tym wypadku opisy bibliograficzne nie odbiegały od normy, znajdujemy tylko podstawowe informacje: inicjały imion, nazwisko autora, z reguły skrócony tytuł, miejsce i rok druku, liczbę tomów w wypadku wydawnictw wielotomowych oraz informację o ilustracjach miedziorytowych lub drzeworytowych, czasem o stanie zachowania czy cechach wyróżniających daną pozycję¹³. Nazwisko drukarza pojawia się bardzo rzadko i tylko, gdy chodziło o znaną i cenioną wówczas firmę, jak drukarnia Manutiusów w Wenecji, Krzysztofa Plantina w Antwerpii, Johanna Oporinusa, Johanna Frobenia i Michaela Isingrina w Bazylei, Estienne w Paryżu, Elzewirów w Lejdzie, Wechela we Frankfurcie nad Menem i w Hanowerze. Redagujący katalog całkowicie pominieli informacje o rodzaju oprawy, czasem tylko sygnalizując te bardziej wystawne, jak oprawy safianowe, z czarnego kurdybanu czy z metalowymi okuciami albo wręcz znajdujemy określenie, że książka *ist ein Buchbinder Meisterstück*¹⁴. Sporadycznie natrafiamy na adnotacje o wydawnictwach rzadkich. Za książkę bardzo rzadką został uznany Nowy Testament w języku greckim, edycja z paryskiej oficyny Roberta Estienne'a z 1549 r.¹⁵ Podobnie jak w innych katalogach licytacyjnych, brak było ceny wywołania.

Analiza drukowanych spisów z aukcji księgozbioru Gereta potwierdza przypuszczenia o wielkości tego księgozbioru. Dokładne określenie wielkości omawianej biblioteki nie jest rzeczą prostą. Łatwiej jest podać, ile było pozycji licytacyjnych, gdyż utartym zwyczajem numerowane w katalogach były woluminy, a nie tytuły. Zatem gdy odnotowywany był klocek intrologatorski, składający się czasami z dwóch–trzech tytułów, częściej z kilkudziesięciu, a nawet kilkuset drobnych druków, to wprawdzie jego zawartość z reguły była rozpisywana, ale stanowił on jedną pozycję. Takich „zbiorczych” woluminów w bibliotece Gereta znajdowało się bardzo dużo. Podsumowanie wszystkich wymienionych tytułów składających się na fascykuły i klocki intrologatorskie jest z tego powodu niemożliwe. W sumie jednostek licytacyjnych było 15 174 woluminy (pierwsza aukcja: 2720, druga: 3817 i trzecia: 8637). Już ta wielkość sytuuje księgozbiór Gereta wśród największych prywatnych kolekcji bibliotecznych zgromadzonych przez mieszczan Prus Królewskich w XVIII stuleciu. Nie dorównywała zbiorom pastora żadna ze znanych nam miejscowych bibliotek prywatnych. Te, których wielkość jesteśmy w stanie określić na podstawie zachowanych katalogów aukcyjnych, nie przekraczały 3 tysięcy woluminów¹⁶. Można przypuszczać, że po kilka tysięcy zbiorów liczyły też inne kolekcje książek zgromadzone przez duchownych czy profesorów toruńskiego gimnazjum, które po śmierci właściciela również trafiły

¹³ Np. w trakcie trzeciej licytacji sprzedawana była książka J. A. Schertzera, *Breviculus theologicus*, Lipsk 1688, był to egzemplarz interfoliowany z rękopiśmiennymi zapiskami gdańskiego duchownego Samuela Schelwiga (por. [Ch. H. A. Geret], *Bibliothecae viri dum viveret*, [cz. 3], s. 213, poz. 1918).

¹⁴ Ibidem, [cz. 3], s. 731, poz. 170.

¹⁵ Ibidem, [cz. 3], s. 615, poz. 6820.

¹⁶ O tych bibliotekach pisała K. Podlaszewska, *XVIII-wieczne księgozbiory mieszczan toruńskich jako przejaw ich kultury umysłowej*, [w:] *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9–11 X 1973*, Wrocław, kol. red. A. Kiszka et al., Wrocław 1978, s. 237–242.

pod młotek licytatora, jednak ze względu na brak katalogów nie znamy dokładnej ich wielkości. Kilka bibliotek o zbliżonej wielkości, a nawet nieco większych, zgromadzili patrycjusze gdańscy. Z rówieśników Gereta można wspomnieć historyka Walentego Schlieffa (1680–1750), właściciela około dziewięcioletniej kolekcji książek czy orientalistę Jana Fidalcke'a (1703–1763), do którego należało prawie 10 500 woluminów¹⁷.

W świetle opisywanych katalogów z licytacji księgozbioru toruńskiego pastora widać, że największy wpływ na jego kształt miał sam właściciel, ponieważ biblioteka zdominowana była przez publikacje, które ukazywały się w stuleciach XVII i XVIII (prawie tyle samo, bo po około 9 tysięcy z każdego wieku)¹⁸. Geret powiększał zbiory właściwie do końca życia, gdyż posiadał dzieła wydane w 1756 i 1757 r. Mimo dominacji wydawnictw mu współczesnych, miał też około 2 tysięcy tytułów druków XVI-wiecznych. Natomiast niewiele było w omawianym księgozbiornie publikacji z początków sztuki drukarskiej. W sumie na licytujących czekało 21 tytułów w 14 woluminach, wystawionych na sprzedaż na drugiej i trzeciej aukcji. Najwięcej inkunabułów zgromadził Geret ze słynnej oficyny Antoniusa Kobergera z Norymbergi. Obok szeroko znanej, bogato ilustrowanej *Kroniki świata* Hartmanna Schedla, pierwszej edycji z 1493 r., miał jeszcze dwa inne druki Kobergera, w tym egzemplarz Biblii z objaśnieniami Mikołaja z Liry, tłoczony w 1481 r.¹⁹

Topografia wydawnicza książek zgromadzonych przez pastora wskazuje, że dominowały druki, które wyszły spod pras niemieckich typografów. Książek z tego obszaru było najwięcej w ofercie miejscowych księgarni, a na zainteresowanie się nimi wpływ miało też pochodzenie Gereta, jego ciągłe kontakty ze środowiskiem niemieckim, wspólnota duchowa i intelektualna. Poza tym do rąk pastora trafiały książki publikowane właściwie we wszystkich ważnych ośrodkach wydawniczych. Licznie reprezentowane w omawianym księgozbiornie były druki holenderskie, skandynawskie, szwajcarskie, francuskie i włoskie, a nawet angielskie. Bardzo bogaty był też zestaw książek drukowanych w oficynach znajdujących się na ziemiach Rzeczypospolitej. Tu przede wszystkim wyróżniają się dwa ośrodki: Gdańsk i Toruń. Z zamieszczonych w katalogu książek, przy których podane było miejsce druku z Gdańska, pochodziło po ponad 300 pozycji opublikowanych w XVII i XVIII w., oraz 16 w XVI stuleciu, toruński adres wydawniczy posiadało 16 książek z XVI w., prawie 100 z XVII i ponad 110 z XVIII w. Można uznać, że Geret posiadał wszystkie interesujące go wydawnictwa, które wyszły

¹⁷ E. Piotrowska, *Gdańskie kolekcje biblioteczne XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, Gdański Rocznik Kulturalny, R. 12: 1989, s. 63–66.

¹⁸ Dane liczbowe nie są w pełni precyzyjne, co wynika z dostępnego materiału źródłowego: nie zawsze zawartość klocek introigatorskich była rozpisywana, a poza tym także w wypadku wymienionych tytułów nie wszystkie opisy były kompletne, zdarzało się, że pomijane były: miejsce druku i rok wydania.

¹⁹ Dwa z wyprzedawanych inkunabułów znajdują się obecnie w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, a jeden w Bibliotece Gdańskiej PAN. W Pelplinie są: J. Herolt, *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis* (Strasburg 1487) i Nicolaus de Lyra, *Postilla super totam Bibliam, cum expositionibus Guillelmi Britonis et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering*, Nürnberg A. Koberger 1481. Por. J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Toruń 2007, s. 402–403, poz. 233 i s. 433, poz. 355. W Gdańsku przechowywany jest inkunabuł: Apuleius Madaurensis Lucius, *Opera*, Venedig: Philippus Pincius, 1493. Por. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, s. 38, poz. 47.

spod pras tłoczni działających w tych miastach w drugiej połowie XVII i pierwszej XVIII w. Włączył do swego księgozbioru również książki tłoczone prawie we wszystkich polskich ośrodkach wydawniczych epoki staropolskiej. Miał np. co najmniej 17 druków z ariańskiej oficyny mieszczącej się w Rakowie.

W bibliotece Gereta najwięcej było książek niemieckojęzycznych i pisanych po łacinie. Przeglądając katalogi aukcyjne, natrafiamy też na książki w innych językach, w tym w języku francuskim, angielskim oraz niderlandzkim. Pozycji w języku polskim było ponad 240.

Geret posiadał także około 20 rękopisów. Były to głównie teksty z zakresu prawa, jak kilka egzemplarzy prawa chełmińskiego w niemieckiej wersji językowej lub po łacinie, wilkierze Torunia i Gdańska i inne drobne rozporządzenia wydawane przez władze tych miast, dwa rękopisy kościelne, w tym „Porządek obrzędów zwyczajnych kościoła Aug. Konfess” oraz „Institutionese pharmaceutical”.

Nie sposób dokładnie scharakteryzować tak dużej kolekcji książkowej, dlatego zwrócę uwagę na największe działy w tej bibliotece i publikacje charakterystyczne dla epoki. Prezentację zawartości księgozbioru pastora wypada zacząć od działu, który zdominował tę kolekcję, tj. książek z szeroko rozumianej religii. Przez organizatorów aukcji również ta grupa publikacji została potraktowana wyjątkowo, gdyż przeznaczono na nią osobną, największą i ostatnią wyprzedaż, na której książki o treści religijnej stanowiły 7803 pozycje licytacyjne. Literaturę religijną w dużym wyborze notuje też katalog pierwszej aukcji, rejestrujący druki nieoprawne niezależnie od treści. W nim wśród książek formatu *quarto* wyodrębnione zostały trzy poddziały z tego zakresu, z których pierwszy zawierał fascykuly z drobnymi tekstami objaśniającymi Biblię, drugi dysertacje odnoszące się do historii Kościoła i z nimi powiązane, a trzeci dysertacje polemiczne i z teologii dogmatycznej. Łącznie było to 96 fascykulów, na każdy składało się po kilkadziesiąt drobnych druków autorstwa lokalnych (i nie tylko) uczonych, pastorów i studentów.

Ta część księgozbioru wyróżnia się nie tylko liczbą zebranych książek, lecz także ich różnorodnością. Geret, dobrze wykształcony kaznodzieja luteranski, nie poprzestawał na włączaniu na półki swojej biblioteki dzieł protestantów luteranskich, sięgał też po teksty pisane przez przedstawicieli innych nurtów protestantyzmu, a także innych wyznań. W gronie toruńskiego kościoła protestanckiego był postacią bardzo ważną. Po przybyciu do miasta w 1713 r., już w następnym roku został kaznodzieją języka niemieckiego w kościele NMP. Jego poglądy były bliskie ówczesnemu seniorowi duchowieństwa protestanckiego, Efraimowi Praetoriusowi, gdyż także reprezentował konserwatywny kierunek ortodoksji luteranckiej. Wspólnie zwalczali w mieście pietystów, którzy dążyli do odnowy religijnej w luteranizmie, ostro występował przeciw katolikom. Po śmierci Praetoriusa, w 1723 r. został powołany na urząd seniora, który piastował do końca życia. Był teologiem-

-erudytą, zaliczanym do grona *Privatgelehrte*, choć publikował stosunkowo nie-dużo, głównie teksty religijne²⁰.

O różnorodności zainteresowań teologicznych Gereta w dużym stopniu mówią zebrane przez niego książki. Na czoło omawianego działu wysuwają się Bibliie w całości i we fragmentach, komentarze do nich i konkordancje oraz leksykony biblijne. Tu znalazło się kilka wydań Biblii w tłumaczeniu Marcina Lutra, z których najstarsze pochodziło z 1539 r., z oficyny w Wittenberdze. Do ciekawszych edycji Biblii w przekładzie Lutra należało dwutomowe wydanie dokonane w Norymberdze w 1686 r. czcionkami oficyny dziedziców Johanna Andreasa Endtera. Egzemplarz Gereta był wyjątkowy, gdyż dołączono do niego 130 miedziorytowych historii biblijnych autorstwa, jak określono w tytulaturze *berühmte Künstlern, als P. P. Rubens, de Bruyn, de Vos etc. inventirt, und von Nic. und I. C. Visschner und andern gestochen*²¹. Wartość tej książki podnosiła jeszcze jej oprawa wykonana z czarnej, nacinanej skóry z metalowymi okuciami. Inne ilustrowane wydanie Biblii wyszło ze znakomitej pracowni Merianów we Frankfurcie nad Menem w 1704 r. Przekład Lutra cieszył się ciągle sporą popularnością w kręgach protestanckich Prus Królewskich, o czym świadczą jego wydania gdańskie z lat 1731 i 1749 z przedmową pastora Joachima Samuela Weickhmannna. Geret zaopatrzył swój księgozbiór także w wiele innych edycji Biblii bądź Nowego Testamentu, bądź innych fragmentów w różnych językach (w tym po hiszpańsku, włosku, angielsku) i interpretacjach. Miał np. sześciotomową edycję Biblii polyglotta, wydaną w Londynie przez Briana Waltona w latach 1654–1657. Biblia ta otwierała licytację ostatniej części księgozbioru toruńskiego pastora. Warto zwrócić jeszcze uwagę na kilka wydań Biblii w tłumaczeniu na język polski, w tym te najbardziej znane: tzw. Biblię Radziwiłłowską, przekład kalwiński, opublikowany w Brześciu Litewskim w 1563 r. i Biblię gdańską, tłumaczenie dokonane przez braci czeskich i kalwinistów, które wyszło spod pras oficyny Andrzeja Hünefeldta w 1632 r. oraz jej edycję amsterdamską z 1660 r. Z interpretacji innowierczych mamy jeszcze tłumaczenie Nowego Testamentu dokonane w Królewcu Pruskim, wspólne dzieło Jana Seklucjana i Stanisława Murzynowskiego, które do biblioteki Gereta trafiło w wydaniu dwuczęściowym z lat 1551–1552 i przez opracowującego katalog aukcyjny uznane zostało za edycję bardzo rzadką. Posiadał też Nowy Testament przetłumaczony przez Marcina Czechowica na potrzeby zboru ariańskiego, drukowany w 1577 r. w Krakowie czcionkami oficyny Aleksego Rodeckiego. Z katolickich przekładów Biblii w katalogu zostało odnotowane pierwsze, całe tłumaczenie na język polski autorstwa Jana Leopolda, wydane w Krakowie w 1577 r. w warsztacie Szarffenbergów, u Gereta znajdował się egzemplarz z trzeciej edycji i Biblia Jakuba Wujka, tym razem pierwsze wydanie (Kraków 1599). Nie zabrakło też Nowego Testamentu w tym samym tłumaczeniu, wydanego w Krakowie w 1594 r. Gereta zainteresowała również parafraza Psalterza Dawida Jana Kochanowskiego.

²⁰ S. Salmonowicz, *Geret Krzysztof Henryk Andrzej*, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, t. 4, red. K. Mikulski, Toruń 2004, s. 83–84.

²¹ [Ch. H. A. Geret], *Bibliothecae viri dum viveret*, [cz. 3], s. 4–5, poz. 51–52.

Dalej znajdujemy spory wybór pism Ojców i Doktorów Kościoła, prace omawiające historię Kościoła, w tym dzieła trzech Francuzów: Louisa Maimbourga, Jeana Crassetta i Claude'a Fleury'ego oraz opracowania dotyczące prawa kościelnego i książki z zakresu teologii dogmatycznej, moralnej, bardzo rozbudowaną homiletykę i liczne teksty polemiczne. W osobne grupy zostały zebrane prace z zakresu teologii rzymskokatolickiej, protestanckiej (z wyróżnieniem antytyryntarzy, anabaptystów czy kwaków) i prawosławnej oraz poświęcone judaizmowi, religii muzułmańskiej i nurtom pogańskim.

Gdy dokładniej przyjrzymy się nazwiskom autorów i tytułom publikacji, które trafiły do biblioteki toruńskiego pastora, zobaczymy listę najważniejszych nazwisk i prac przede wszystkim reprezentantów protestantyzmu lub ich zwolenników. Na kartach katalogów aukcyjnych kilkanaście razy np. przewija się nazwisko Marcina Lutera, ale też są książki autorstwa Jana Kalwina, Erazma z Rotterdamu, Johanna Franciscusa Buddeusa, Filipa Melanchtona czy Davida Chytraeusa i Théodore'a Bèze'a. Trzeba podkreślić, że szczególnie licznie występuje w tym księgozbiórze literatura luteraska, publikowana w krajach niemieckich, co wynikało między innymi z faktu, że w dużym stopniu uzupełniała ona miejscową produkcję wydawniczą w tym zakresie. Wśród teologów niemieckich współczesnych Geretowi wydaje się, że bliski mu był Ernst Salomon Cyprian (1673–1745), zaliczany do ostatnich znaczących przedstawicieli ortodoksji luteranckiej. Toruński pastor miał kilkadziesiąt egzemplarzy *Vernünftige Warnung für dem Irrthum von Gleichgültigkeit derer Gottesdienste oder Religionen* (Gdańsk 1745)²², a także *Monumenta aliquot minora maxime historica in publicum emissa* (Gotha 1749) i *De Eligenda Inter Christianos Religione Dissidentes Sententia Brevis Consultatio* (Coburg 1734).

Na tle pism autorów obcych ciekawie prezentuje się też dobór prac, które wyszły spod piór twórców miejscowych, działających na terenie prowincji pruskiej, lub szerzej – w granicach ówczesnej Rzeczypospolitej. Z wytworów toruńskiej tłoczni najwięcej jest kancjonałów, modlitewników i różnych utworów o treści religijnej, w tym wiele w języku polskim. Tu na szczególną uwagę zasługują publikacje z końca XVII i 1. połowy XVIII w., pokrywające się z latami życia Gereta. Na ich przykładzie widać wyraźnie zainteresowanie pastora bieżącymi wydarzeniami w łonie Kościoła protestanckiego oraz praktyczne podejście do gromadzonego księgozbioru. W wypadku pierwszej kwestii da się zauważyć spory zbiór tekstów polemicznych duchownych działających w Prusach Królewskich, głównie związanych z kościołami Gdańska i Torunia. Ze względu na to, że Geret był przedstawicielem nurtu ortodoksyjnego, w jego bibliotece znalazła się liczna grupa prac miejscowych pastorów myślących podobnie, w tym jego poprzednika E. Praetoriusa, znanego także jako autora bibliografii biblijnej, zatytułowanej *Bibliothecae Homileticae*, której wszystkie cztery tomy, wydawane w Lipsku od 1691 do 1719 r., Geret również posiadał. Wiele tekstów napisanych przez Praetoriusa

²² S. Salmonowicz, *Życie religijne luteranów toruńskich w XVII–XVIII w.*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, t. 34: 1989, s. 128, podaje, że wydał to dzieło. Może dlatego w jego posiadaniu znalazło się tyle jego egzemplarzy.

jego następcą miał nawet w kilkudziesięciu egzemplarzach, zapewne nabytych wraz z innymi książkami Praetoriusa. Tak np. było w wypadku jego najgłośniejszej pracy poświęconej komunii świętej i jej przyjmowaniu, *Würdiger Tisch-Gast bey der Gnaden-Taffel Jesu Christi*, kolejny raz opublikowanej w Wittenberdze w 1722 r., występującej w omawianym księgozbiórce aż w 80 egzemplarzach, a nieco mniej, bo po 26 egzemplarzy dwa następne dziełka: *Das Gott-gefällige Beicht-Kind* (Wittenberga 1721) i uchodzący za unikat tekst umoralniający *Der verwirre aber wieder zurecht gebrachte Maleficant in Danzig...* (Toruń 1722)²³. Znajdujemy też sporo prac Efraima Olofffa, innej ważnej postaci toruńskiego życia religijnego pierwszych dziesięcioleci XVIII w., wdającego się w częste dyskusje z miejscowymi jezuitami. Tu na podkreślenie zasługuje jeszcze główne jego dzieło pt. *Polnische Liedergeschichte von polnischen Kirchengesängen und derselben Dichtern und Übersetzern*, zawierające informacje o polskich pieśniach religijnych, wydane już po jego śmierci w 1744 r. nakładem gdańskiego księgarza Jerzego Marka Knocha. Wśród autorów bogato reprezentowanych był też pastor Samuel Schelwig, związany z Toruniem do 1673 r., następnie rektor i profesor teologii w Gdańsku. Był znanym przeciwnikiem pietyzmu i nowej filozofii. Schelwig to nie jedyny pastor działający w Gdańsku, którego twórczość znana była Geretowi. W jego księgozbiórce odbicie znalazły np. wcześniejsze spory, do których dochodziło wśród gdańskich protestantów, skierowane głównie przeciwko kalwinistom i arianom, a ich autorami byli m.in. Abraham Calov, Jan Botsack i Idzi Strauch. Zresztą twórczość religijna gdańskich duchownych była bardzo dobrze znana toruńskiemu pastorowi. Było to środowisko większe, aktywniejsze, a produkcja wydawnicza drukarni działających nad Motławą, nie tylko w wypadku publikacji o treści religijnej, ilościowo zdecydowanie przewyższała ofertę tłoczni toruńskich.

Księgozbiór Gereta wyróżnia się też obfitością tekstów zaliczanych do teologii praktycznej. Mamy tu wyjątkowo bogaty zbiór kazań okolicznościowych, które najczęściej pastor łączył we wspólne woluminy. Składały się na nie drobne kazania wygłaszane z okazji różnych okoliczności, związanych np. z obejmowaniem nowych stanowisk, urzędów bądź parafii, śmiercią przedstawicieli miejscowej elity. Obok tego znajdujemy kazania duchownych katolickich, np. kazania franciszkanina Michała Łosiowica i jezuita Tomasza Młodzianowskiego. Są też liczne edycje katechizmów, kancjonałów i postylli. I w tym wypadku natrafiamy na wiele ciekawych pozycji, w tym kilka w języku polskim, jak np. drukowana w Toruniu w 1657 r. *Postilla kościelna to jest wykład Ewangelij niedzielnych przez cały rok*, która wyszła spod pióra urodzonego w Zielonej Górze profesora teologii w Heidelbergu Abrahama Scultetusa. Z kolei postyllę Grzegorza z Żarnowca znajdujemy w opisywanym księgozbiórce w wersji niemieckojęzycznej²⁴.

Książki innej treści zostały wystawione na sprzedaż przede wszystkim w 1765 r. Podzielono je na kilka grup, traktowanych bardzo pojemnie: teksty filo-

²³ Ibidem, s. 126.

²⁴ Grzegorz z Żarnowca, *Postilla Oder Außlegung der Sontags Evangelien und anderer Fest Der Allgemeinen Kirchen durch das gantze Jahr*, Amberg 1603.

logiczne, filozoficzne, historyczne i z zakresu prawa. Dzieła medyczne licytowane były w trakcie trzeciej aukcji, po publikacjach z zakresu religii. Z wymienionych działów dwa były prawie takiej samej wielkości: historyczny liczący 1418 pozycji i filologiczny, na który składało się 1359 jednostek licytacyjnych. Pozostałe zamykały się w granicach 500 pozycji licytacyjnych: książek filozoficznych na aukcji z 1765 r. było 517 woluminów, z zakresu prawa 478, a medycznych 367. Do wymienionych tu liczb należy w każdym wypadku dodać jeszcze po kilkanaście, czasami kilkadziesiąt pozycji, które trafiły przede wszystkim na pierwszą licytację obejmującą druki nieoprawne²⁵, a także w niewielkiej liczbie na ostatnią, wyodrębnione jako książki pominięte różnej treści.

Najbardziej rozbudowany był tu największy z tych działów – historia. Pogrupowano go na następujące poddziały: wydawnictwa wprowadzające i słowniki, kosmografia, chorografia, topografia, chronologia, historia powszechna, historia Imperium Rzymskiego i Imperium Germańskiego, dzieje poszczególnych państw i regionów (Portugalia, Hiszpania, Brytania, Belgia, Włochy, Niemcy, Polska, Prusy, pozostałe), genealogia i heraldyka, numizmatyka i historia piśmiennictwa. W tej grupie publikacji natrafiamy jeszcze na rozprawy o charakterze politycznym. Wśród książek zaliczonych do filologicznych znajdujemy słowniki, podręczniki, gramatyki służące do nauki i poznania przede wszystkim łaciny i greki, ale także innych języków: polskiego, niemieckiego, francuskiego, hiszpańskiego czy włoskiego, a nawet angielskiego. Mamy też podręczniki retoryki i poradniki służące pomocą przy prowadzeniu korespondencji. Umieszczone tu zostały również utwory dramatyczne, poetyckie i teksty pisane prozą autorów różnych narodowości tworzących od starożytności po czasy współczesne Geretowi. Na końcu tego działu zgromadzone zostały różne poradniki, w tym handlowe, ogrodnicze i książki kucharskie.

W dziale publikacji filozoficznych znalazły się nie tylko rozprawy typowo filozoficzne, lecz także dzieła o treści matematyczno-przyrodniczej: z zakresu matematyki, geometrii, fizyki i astronomii. W prawie półtysięcznej grupie książek prawnych obok obszernych rozpraw prawniczych Geret zgromadził licznie zbiory konstytucji i drobne rozporządzenia wydawane przez lokalne władze. Podobnie jest wśród książek z zakresu medycyny, gdzie na półkach geretowskiej biblioteki sąsiadowały ze sobą poważne rozprawy medyczne i traktaty mówiące o pladze epidemii w Toruniu oraz ważne w takich wypadkach – rozporządzenia władz miejskich dające wskazówki, jak zachować się w zaistniałej sytuacji.

Przyglądając się zawartości wyodrębnionych grup tematycznych, należy stwierdzić, że w każdej z nich występowało po kilka podstawowych wydawnictw z danej dziedziny, publikowanych począwszy od XVI w. po połowę XVIII stulecia. Na przykład w dziale gromadzącym publikacje poświęcone historii na półkach biblioteki Gereta z jednej strony znajdowały się dzieła historyków starożytnych (np.

²⁵ W tym wypadku osoba opracowująca katalog wyróżniła w postaci osobnych podgrup wśród pozycji opublikowanych w formie czwórki fascykuły zawierające dysertacje prawne, medyczne, historyczne, z historii piśmiennictwa i starożytnej oraz z zakresu filozofii.

Nepos, Liwiusz, Swetoniusz, Tacyt, Tukidydes czy Herodot), prace francuskiego znawcy historii Jacquesa Auguste'a de Thou czy popularne w XVII w. *Theatrum Europeum*, po opracowania szczegółowe omawiające dzieje poszczególnych państw i regionów. Tu najliczniejsza była grupa książek poświęconych dziejom Polski i Prus. W dobrze zaopatrzonym księgozbiornie pastora natrafiamy na dzieła historyczne i historyczno-polityczne prawie wszystkich istotnych polskich lub piszących o Rzeczypospolitej i Prusach autorów, począwszy od Wincentego Kadłubka, Piotra Dusburga, Jana Długosza, Macieja Miechowity, Marcina Kromera, Stanisława Orzechowskiego, Jana Herburta, Reinholda Heidensteina, Erazma Glicznera, Stanisława Kobierzyckiego, Wojciecha Wijuka Kojalowicza, Eberharda Wassenberga, Salomona Neugebauera, Joachima Pastoriusa, Andrzeja Maksymiliana Fredro, Krzysztofa Hartknocha, Wespazjana Kochowskiego, Pierre'a Chevaliera, Michela Davida Bizardiere'a oraz z żyjących w XVIII w.: Dawida Brauna, Gotfryda Lengnicha, Józefa Andrzeja Załuskiego, Stefana Garczyńskiego i Pierre'a Josepha Solignaca de la Pimpie, historyka francuskiego i sekretarza króla Stanisława Leszczyńskiego.

Prócz przykładowo wymienionych autorów mamy tu jeszcze bardzo bogaty wybór prac miejscowych (i nie tylko) historyków, poświęconych lokalnym wydarzeniom historycznym i bieżącym sprawom. Jako przykład może posłużyć tzw. tumult toruński z 1724 r., w który Geret jako senior toruńskich protestantów był bardzo zaangażowany i wraz z E. Oloffem za podsycanie do napięć wyznaniowych w mieście zostali skazani na banicję przez sąd asesorski²⁶. Do swoich zbiorów włączył kilkanaście publikacji (wiele w kilku egzemplarzach) poświęconych tej sprawie, w tym Daniela Ernesta Jabłońskiego *Das betrübte Thorn, oder die Geschichte so sich zu Thorn von d. Juli 1724 biss auf gegenwärtige Zeit zgetragen...* (Berlin 1725) i *Thornische Denkwürdigkeiten, worinnen die im Jahre 1724... verunglückte Stadt Thorn...* (Berlin 1726) oraz Michaela Lilienthala *Der Thornischen Tragödie drey actus* (Königsberg 1725).

Na półkach swojej biblioteki Geret umieścił także wiele dzieł wybitnych myślicieli europejskich z XVI i XVII w. oraz autorów reprezentujących nowoczesne prądy umysłowe, żyjących w czasach mu współczesnych. Znajdujemy w jego księgozbiornie twórczość takich pisarzy renesansowych, jak wspomniany już Erazm z Rotterdamu (m.in. *Omnia opera* drukowane w 1540 r. w Bazylei w słynnej oficynie Hieronima Frobeny, czcionkami Frobeny i Nicolausa Episcopiusa *Epistolarum opus complectens universas* z 1558 r. i *Colloquia nunc emendatiora*, druk Elzewira w Amsterdamie w 1662 r.), Niccolo Machiavelli (*Tutte le opere* drukowane w 1550 r. oraz słynny *Książę* w edycji z 1589 r.), Thomas More i jego *Utopia* w przekładzie na język niemiecki, opublikowanym we Frankfurcie nad Menem w 1704 r. Geret miał także najbardziej znane dzieło francuskiego teoretyka państwa, zwolennika władzy absolutnej – Jeana Bodina *De republica libri sex* (Frankfurt 1622) i równie popularną *Politykę* autorstwa flamandzkiego filozofa Justusa

²⁶ *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1660–1793)*, oprac. J. Dygdała, S. Salmonowicz, J. Wojtowicz, Toruń 1996, s. 194.

Lipsiusa (*Politicorum Sive Civilis Doctrinae Libri Sex*, Antwerpia 1605). Znane mu były też poglądy angielskiego filozofa Johna Locke'a na temat wychowania dzieci. *Some Thoughts Concerning Education* miał w tłumaczeniu na język niemiecki, wydane w Lipsku w 1708 r. łącznie z inną pracą poświęconą pedagogice, François Fénelona o wychowaniu dziewcząt, również w wersji niemieckojęzycznej. Posiadał też wiele prac współczesnych mu myślicieli niemieckich, zaliczanych do prekursorów oświecenia, w tym niezwykle popularnych w Prusach Królewskich Gottfrieda Wilhelma Leibniza, Samuela Pufendorfa, Christiana Thomasiusa i jego ucznia, zwolennika poglądów Kartezjusza i Leibniza, Christiana Wolffa. Geretowi nieobce były też prace Woltera, reprezentowane m.in. przez dziesięć tomów *Oeuvres*, wydawanych w latach 1748–1750 w Dreźnie przez Georga Conrada Walthera.

O tym, że K. H. A. Geret interesował się nowinkami ze świata nauki i nowościami wydawniczymi z wszelkich dziedzin, świadczy duża reprezentacja w jego księgozbiorze ówczesnych czasopism. W świetle analizowanych katalogów aukcyjnych widzimy, że był stałym odbiorcą różnych rodzajów i tytułów periodyków. Czasopisma już w pierwszej połowie XVIII w. cieszyły się sporym zainteresowaniem toruńskiej elity umysłowej, o czym świadczą ich liczna obecność w znanych nam z zawartości bibliotekach miejscowych pastorów, uczonych czy wyższych urzędników miejskich. Jednak liczba tytułów pism, które znalazły się w zbiorach tego duchownego, na ich tle jest imponująca. Najwięcej zgromadził Geret periodyków naukowych, obok których występują pisma polityczne i moralne. Do rąk pastora trafiły wszystkie miejscowe próby czasopiśmiennicze podejmowane przez Jerzego Piotra Schultza i Piotra Jaenichena w latach 20. i 30. XVIII w.: „Das Gelehrte Preussen” (1722–1725), „Meletemata Thorunensia” (t. 1–3), „Preussischer Todes Tempel” i „Neues der Welt im Jahr Christi 1733”. Z gdańskich periodyków z tego okresu Geret miał komplet „Polnische Bibliothek” Gotfryda Lengnicha i „Preussische Sammlung”, następnego gdańskiego czasopisma historycznego, które redagował Michał Krzysztof Hanow, natomiast z wydawanych w Królewcu, w mieście, z którym miejscowi erudyci mieli liczne kontakty, na wymienienie zasługują przede wszystkim inicjatywy czasopiśmiennicze M. Lilienthala: pismo o treści historycznej „Erläutertes Preussen” i kilka teologicznych, w tym: „Preussische Zehenden” za lata 1740–1744, „Lilientalische Bibliothek” z 1740 r., które poprzedziło lepiej znane „Theologische Bibliothec”, obecne w omawianej bibliotece w komplecie. Z innych pism naukowych w zbiorach Gereta znajdujemy wydawane w Lipsku i redagowane po łacinie „Acta Eruditorum”. Ten periodyk, który miał charakter przeglądu nowości wydawniczych, posiadał pastor od pierwszych jego numerów po roczniki z 1752 r. Z Lipska pochodzi jeszcze wiele innych tytułów, jak „Deutsche Acta Eruditorum”, „Neuer Büchersaal der gelehrten Welt”, pierwsze niemieckojęzyczne pismo uczone, redagowane przez Christiana Thomasiusa „Monatsgespräche”, a także teologiczne „Auserlesene Theologische Bibliothec” od pierwszego rocznika z 1724 r. do numerów wydanych w 1733 r. Geret był też stałym czytelnikiem periodyków teologicznych publikowanych na terenach

niemieckojęzycznych, w tym „Theologia Pastoralis practica...”, tytułu drukowanego w Magdeburgu od 1737 r. oraz wydawanego w Jenie „Nachrichten von den neuesten theologischen Büchern und Schriften”. Godna odnotowania jest jeszcze obecność w kolekcji pastora pierwszego czasopisma naukowego, wydawanego w Paryżu „Journal de Savants”, występującego od pierwszego rocznika z 1665 r. po numery z roku 1682.

Kończąc przegląd wybranych tytułów periodyków z biblioteki Gereta, warto wspomnieć jeszcze kilka pism politycznych i moralnych. Z pierwszych mamy jedno z głównych niemieckich czasopism polityczno-historycznych, „Die Europäische Fama”, z założenia tygodnik redagowany w Lipsku od 1702 r., poświęcony polityce międzynarodowej. Tytuł ten czytał pastor regularnie od pierwszych jego numerów po rok 1731. W wypadku periodyków obyczajowych można zauważyć mniejszą konsekwencję Gereta w ich nabywaniu i większą przypadkowość. Znał np. najbardziej popularny tygodnik obyczajowy, wydawany w Londynie od 1711 r. do 1714 – „The Spectator” Richarda Steele’a i Josepha Addisona, ale tylko w tłumaczeniu niemieckim, publikowanym we Frankfurcie i w Lipsku w trzech tomach od 1719 r. do 1725 oraz w wersji francuskojęzycznej, która ukazała się w Amsterdamie w 1742 r. za sprawą van Essena. W bibliotece pastora natrafiamy jedynie na pierwszym tom tej edycji. Wyraźnie bliższe były mu także w tym przypadku tytuły redagowane w Niemczech, miał bowiem hamburskiego „Der Patriot”, dwa roczniki z lat 1724–1725 z pierwszego okresu tego pisma, dwa dalsze z lat 1728–1729, czyli zaraz po wznowieniu oraz całość (za lata 1725–1726) „Die Vernünftigen Tadlerinnen”, czasopisma redagowanego przez Johanna Christopha Gottscheda, a drukowanego w Halle.

W kontekście wielkości opisywanego księgozbioru ważne jest, czy znajdowały się w nim wydawnictwa, które świadczyłyby o orientacji jego właściciela w bieżącej, a także wcześniejszej produkcji drukarskiej i pomagały gromadzić książki i czasopisma. Zawartość katalogów aukcyjnych wskazuje wyraźnie, że Geret był zainteresowany bieżącymi publikacjami nie tylko w skali lokalnej, a wiedzę na ten temat mógł czerpać przede wszystkim z katalogów targowych, które dawały mu wgląd w nowości wydawnicze przywożone na targi książki do Frankfurtu nad Menem i Lipska. Tych publikacji uzbierała się pastorowi spora kolekcja. W jego posiadaniu były katalogi za rok 1695 i od 1700 do 1724, a także z wcześniejszego okresu: od 1594 do 1600 i 1602–1606. Miał też katalogi wydawane przez różnych księgarzy, głównie belgijskich, za lata od 1645 do 1695. Ich daty publikacji świadczą jednak o tym, że pomagały one Geretowi w uzupełnianiu własnego księgozbioru o wydawnictwa drukowane w 2. połowie XVII stulecia. Z katalogów księgarskich wydawanych przez lokalnych bibliopolów posiadał obszerny spis wydrukowany w 1731 r. przez księgarza związanego z Gdańskiem – Corneliusa à Beughema, zawierający opisy aż 17 850 książek, w posiadanie których Beughem wszedł między innymi, kupując je na aukcjach lub przywożąc z frankfurckich i lipskich targów książek oraz dwa spisy książek wydane przez miejscowych księgarzy: nieznanymi bibliografom katalog książek toruńskiej księ-

garni prowadzonej przez Jana Fryderyka Hauensteina z 1734 r. i katalog opublikowany w 1738 r. przez Samuela Janssona Möllera. Podobną rolę jak większość wymienionych wyżej katalogów publikowanych przez księgarzy pełnił niemały zbiór katalogów aukcyjnych. Zgromadził ich Geret trochę ponad 80 i w większości dokumentowały one licytacje bibliotek przeprowadzane w Toruniu i Gdańsku, co potwierdza zainteresowanie się pastora tymi przedsięwzięciami i bezpośredni w nich udział²⁷. Pozostałe katalogi aukcyjne to przede wszystkim spisy z publicznych licytacji księgozbiorów kolekcjonerów niemieckich i holenderskich. Miał też kilka publikacji o charakterze bibliograficznym, wykazy książek rzadkich, indeksy książek zakazanych i dzieł oczyszczonych.

Uzupełnieniem licytowanych książek drukowanych i rękopiśmiennych oraz periodyków był zbiór miedziorytów składający się z 37 jednostek licytacyjnych, wyodrębniony w końcu katalogu rejestrującego materiał licytacyjny trzeciej aukcji. Trzy z nich zawierały mapy, prospekty i plany pochodzące z pracowni takich mistrzów, jak niemieccy kartografowie: Johann Homann i Matthäus Seutter oraz działający w Elblągu Jan Fryderyk Endersch. Poza tym znajdujemy tam liczne portrety uczonych oraz przywódców, wizerunki świętych, rysunki Paula Deckera, Franza Antona Danreitera, *Biblisches Engel- Werck* Johanna Ulricha Krause czy 15 kart miedziorytowych ilustracji wykonanych przez Thomasa Farnabiusa do *Metamorfoz* Owidiusza²⁸.

Ta, z konieczności krótka, charakterystyka księgozbioru zgromadzonego przez toruńskiego pastora Krzysztofa H. A. Gereta nie mogła całkowicie wyczerpać tematu, a jedynie wskazała na kierunki zainteresowań czytelniczego duchownego. Katalogi wydrukowane na potrzeby licytacji potwierdzają, że Geret, zapewne sporym nakładem środków i starań, zgromadził ogromny zbiór, największy spośród toruńskich kolekcji książkowych okresu staropolskiego, do tego różnorodny treściowo. Pod wieloma względami da się w nim zauważyć cechy typowe dla innych bibliotek prywatnych dawnych czasów. Księgozbiór zdominowały prace bliskie zainteresowaniom zawodowym pastora, czyli publikacje o treści religijnej: zarówno dzieła teologiczne, jak i literatura dewocyjna. Z oczywistych względów dominowała w tym wypadku książka protestancka, z przewagą luterańskiej, ale i inne wyznania były reprezentowane. Jak w prawie każdej dużej prywatnej kolekcji książkowej ówczesnych czasów obok głównego działu mamy w omawianym zbiorze w dużym wyborze właściwie książki o bardzo różnej tematyce. Jednych, jak publikacji z zakresu historii i prawa, zgromadził pastor sporą liczbę, inne, jak

²⁷ W przypadku katalogów z aukcji toruńskich i gdańskich w większości nie wiemy spisy jakich konkretnie bibliotek zawierały, gdyż były to druki nieoprawne i przez osobę opracowującą katalog Gereta zostały potraktowane sumarycznie. Por. [Ch. H. A. Geret], *Catalogus librorum incompactorum*, [cz. 1], s. 93, poz. 536–537: *Catalogi bibliothecar. varior. Thoruni et Gedani auctione divenditar* 26, 21 St. Z opisanych dokładniej katalogów z aukcji książek toruńskich miał m.in. spisy z licytacji bibliotek: Piotra Jaenichena (1740), Marcina Oloffa (1722) oraz zasobu księgarni J. F. Hauensteina (1737). Katalogi z aukcji gdańskich, to m.in.: Krzysztofa Hübnera (1724), Pawła Patera (1725) i Jana Efraima Gnospiusa (1737). Udział Gereta w wielu aukcjach potwierdzają zachowane książki z biblioteki Gereta, przechowywane obecnie w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej. Por. I. Imańska, *Książnica Kopernikańska...*, s. 35.

²⁸ Wykaz miedziorytów znajduje się w części trzeciej katalogu. Por. [Ch. H. A. Geret], *Bibliothecae viri dum viveret*, [cz. 3], s. 737–741.

książki z astronomii czy medycyny, występują w kilkunastu, kilkudziesięciu tytułach. Można zaryzykować stwierdzenie, że większość publikacji, które opuściły prasy drukarskie za życia Gereta i budziły jego zainteresowanie, trafiła do jego rąk. Ich uzupełnienie stanowiła spora grupa wydawnictw starszych, XVI- i XVII-wiecznych, w niewielkim zakresie inkunabułów. W analizowanej kolekcji książkowej na szczególne podkreślenie zasługuje wyjątkowo duża liczba drobnych druków, dokumentujących ówczesne życie religijne, społeczne i polityczne. Składały się na nie liczne fascykuly z polemikami religijnymi, zbiory kazań, tekstów okolicznościowych i dysput szkolnych. Pod względem tak licznej obecności drobnych objętościowo publikacji, księgozbiór Gereta wyróżniał się spośród innych znanych nam z zawartości dużych bibliotek prywatnych XVIII stulecia.

Iwona Imańska

Institute of Information Science and Book Studies, Nicolaus Copernicus University in Toruń
e-mail: Iwona.Imanska@umk.pl

Prof. dr hab. Iwona Imańska is an academic researcher at the Institute of Scientific Information and Bibliology of Nicolaus Copernicus University in Toruń. She deals with the movement of publishers and booksellers in Poland in the 18th century, as well as the collection of books and private libraries in Royal Prussia in the Early Modern period. Her most important publications include: *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku* (Toruń 1993); *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich* (Toruń 2000) and *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)* (Toruń 2013). The author is a member of the Academic Society in Toruń.

The book collection of Toruń's vicar Krzysztof Henryk Andrzej Geret: on the basis of the auction catalogues from the years 1764–1768

Keywords: Krzysztof Henryk Andrzej Geret, Toruń, book auctions, auction catalogues, provenance

Summary: The book collection of Toruń's vicar Krzysztof Henryk Andrzej Geret is the biggest private library in Toruń from the Old-Polish period. After the vicar's death the books from the library were dispersed as a result of three auctions which took place in Toruń in the years: 1764, 1765 and 1768. The article includes a short presentation of the library on the basis of the auction catalogues which are now kept in the collections of Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz and are available on-line.

The majority of the books from Geret's library are connected with his professional interest- they are mostly religious texts which were sold in the third auction. The collection predominantly included Protestant books (the majority of which were Lutheran); however, other denominations were also represented in the collection. Besides, the vicar also owned books from other fields such as law, history, philology, philosophy and medicine. The catalogues record 15,174 books; it must be noted that some volumes included even hundreds of minor prints which documented the religious, social and political life of the time. The considerable quantity of minor prints made Geret's collection unique in comparison with the content of private libraries in the 18th century.

Iwona Imańska

Institut für Informations- und Buchwissenschaft, Nikolaus Kopernikus Universität in Toruń
e-mail: Iwona.Imanska@umk.pl

Prof. Dr. hab. Iwona Imańska ist wissenschaftliche Mitarbeiterin am Institut für Wissenschaftliche Information und Buchkunde an der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Sie beschäftigt sich mit Verlagswesen und Buchhandel im Polen des 18. Jahrhunderts, Phänomen der Buchsammlungen und privaten Bibliotheken im Königlichen Preußen der Neuzeit. Zu ihren wichtigeren Veröffentlichungen gehören: *Toruńskie aukcje książek w XVIII wieku* [Thorner Buchauktionen im 18. Jahrhundert] (Toruń 2007), *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku* [Buchverkehr im Königlichen Preußen des 18. Jahrhunderts] (Toruń 1993), *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich* [Druck als multifunktionales Medium in der Sachsenzeit] (Toruń 2000) und *Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.)* [Per medium auctionis, Buchauktionen in der Rzeczpospolita (17.–18. Jh.)] (Toruń 2013). Die Autorin ist Mitglied der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Thorn.

Buchsammlung des Thorner Pastors Christoph Heinrich Andreas Geret. Anhand der Auktionskataloge aus den Jahren 1764–1768

Schlüsselwörter: Christoph Heinrich Andreas Geret, Thorn, Buchauktionen, Auktionskataloge, Provenienz

Zusammenfassung: Die Buchsammlung des Thorner Pastors Christoph Heinrich Andreas Geret war die größte unter den privaten altpolnischen Bibliotheken der Thorner Buchsammler. Nach dem Tode des Seelsorgers wurde der Buchbestand infolge von drei Auktionen, die in den Jahren 1764, 1765 und 1768 in Thorn stattfanden, zerstreut. In dem Beitrag wurde die Bibliothek anhand von Auktionskatalogen, die sich zur Zeit in den Beständen der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz befinden und on-line zugänglich sind, beschrieben.

In der Sammlung dominierten Arbeiten, die den beruflichen Interessen Gerets nahe standen, d.h. Publikationen mit religiösem Inhalt, die in der dritten Auktion verkauft wurden. Den Großteil machten protestantische – hauptsächlich lutherische – Bücher aus, vertreten waren jedoch auch andere Konfessionen. Der Pastor besaß überdies eine große Auswahl von Büchern mit sehr unterschiedlicher Thematik, darunter juristische, historische, philologische und philosophische sowie medizinische Werke.

In den Katalogen sind insgesamt 15 174 Bände verzeichnet. In Wirklichkeit hat der Pastor jedoch deutlich mehr Titel gesammelt, da manche Bände gar einige Hunderte von kleineren Veröffentlichungen enthielten, welche das damalige religiöse, gesellschaftliche und politische Leben dokumentierten. Dieser beindruckende Bestand an weniger umfassenden Publikationen zeichnete Gerets Buchsammlung unter den anderen, uns bekannten großen Privatbibliotheken des 18. Jahrhunderts aus.